

ŞER'Î MUHÂKEME KAPANDIĞINDA HAKKIN İSTİRDÂDI

*Hasım şer'i hakeme yanaşmadığında, şer'an sâbit bir hakkı —
hususiyile emaneti ve yetim malını — mevcut kazâ mercii
yoluyla talep etmenin hükmü*

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾

(Nisâ 4/58)

İÇİNDEKİLER

MUKADDİME

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, insanlara hakkı ve adaleti öğretmek üzere gönderilen Peygamberimiz Muhammed'e, âline ve ashâbına olsun.

Allah Teâlâ emanetlerin ehline verilmesini emretmiş, insanlar arasında hükmedildiğinde adaletle hükmedilmesini farz kılmıştır:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾

"Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."

(Nisâ 4/58)

Bu risale, bugün müslümanların bir kısmının fiilen içinde bulunduğu bir hâli konu edinir: şer'î hüküm merciinin bulunmadığı yahut bulunsa da hasmın ona yanaşmadığı bir belde, bir kimsenin şer'an sâbit hakkı — hususiyle kendisine emanet edilmiş ve üzerinde yetimlerin hakkı bulunan bir mal — alıkonulduğunda ne yapacağı.

Meselede iki taraflı bir tehlike vardır. Bir tarafta, Nisâ sûresinin altmışıncı âyetinin umûmuna dayanıp her hâlde her kazâ merciine başvurmayı haram — bazen küfür — sayan söz bulunur. Bu sözün fiilî neticesi şudur: hakkı alıkoyan kimse, muhâkemededen kaçmakla tam bir emniyet kazanır; kaçmak, hak yemenin en güvenli yolu hâline gelir. Öteki tarafta ise o mercilerin hükmünü şeriatın hükmüyle bir tutan yahut ona üstün gören gaflet vardır. Bu ikincisi meselenin itikadî tarafıdır ve daha ağırdır.

Sahanın fiilî hâli şudur: mesele çoğu kez delilleriyle tartışılmaz. Bir tarafta "tâğuta gitti" ithamı, öteki tarafta "zaruret vardı" savunması karşılıklı atılır; ikisi de dayanağını göstermez. Bu risalenin maksadı, meseleyi bu iki sesin arasından çıkarıp delillerin üzerine oturtmaktır.

Yöntem şudur: mesele önce tahrîr edilir, sûretleri sayılır ve ihtilâfın tam yeri tayin edilir. Sonra görüşler sahipleriyle ve en kuvvetli delilleriyle serdedilir. Sonra deliller tartılır, itirazlar karşılanır ve tercihe varılır. Kitâb, Sünnet ve selefın anlayışı esas alınır; her nass Arapça metniyle ve tahrîciyle verilir. Metinde geçen ve günlük dilde yaygın olmayan kelimeler sonda alfabetik bir sözlükte açıklanmıştır.

Bir kayıt: bu risalede zikredilen hükümler, **fiillerin** hükmüdür. Muayyen bir şahsın hırsız, hâin yahut zâlim olduğuna hükmetmek fıkıhın değil kazânın işidir ve beyyine ile olur. Fiilin hükmünü bilmekle, o hükmü muayyen bir kişiye tatbîk etmek iki ayrı iştir; ikincisi şartların tahakkukuna ve mânilerin intifâsına bağlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM — MESELENİN TAHRİRİ

Meselenin sûreti

Mesele şudur: şer'î hüküm mercii — yani şer'î kazâ yahut tarafların rızâsıyla kurulan hakem heyeti — fiilen mevcut değilken yahut hasım ona yanaşmıyorken, hak sahibi şer'an sâbit hakkını almak için İslâm'ın hükümleriyle hükmetmeyen bir kazâ merciine başvurabilir mi?

Meselede birbirine karıştırılmaması gereken iki cihet vardır:

- **İtikadî cihet:** o merciin teşrî selâhiyetini, hükmünün meşrûiyetini yahut Allah'ın hükmüne denkliğini veya üstünlüğünü kabul etmek.
- **Amelî cihet:** o merciin teşrîini tasdik etmeksizin, yalnız şer'an sâbit hakkı almak üzere elindeki cebir kuvvetini kullanmak.

Bu iki cihet birbirinden ayrılmadığı sürece mesele çözülmez; nitekim ihtilâfın büyük kısmı bu ayrımın yapılmamasından doğmaktadır.

Meselenin sûretleri

Fiilin bütün hâlleri sayılır ve her birine ayrı ad verilir; boşluk bırakılmaz:

- **Tercih sûreti** — şer'î merci mevcut ve erişilebilirken kişinin ötekini seçmesi.
- **İlzâm sûreti** — şer'î kazâ mevcut, hasım muhâkemeye yanaşmıyor; fakat kazânın o hasım üzerinde cebir selâhiyeti var.
- **Fikdân sûreti** — şer'î merci hiç mevcut değil yahut fiilen erişilemiyor.
- **İmtinâ sûreti** — şer'î merci yalnız rızâ hakem niteliğinde; hasım reddedince yol kapanıyor.
- **Tasdîk sûreti** — kişinin, başvurduğu merciin hükmünü meşrû yahut Allah'ın hükmüne denk/üstün görmesi.
- **Tecâvüz sûreti** — kişinin, şeriatın kendisine vermediği bir şeyi almak üzere başvurması.
- **İstirdâd sûreti** — kişinin, şeriatın verdiği hakkı, merciin teşrîini tasdik etmeksizin, başka yol kalmadığı için talep etmesi.

Tahrîru mahalli'n-nizâ — ihtilâfın tam yeri

İttifâk edilen noktalar:

1. Tasdik sûreti küfürdür. Allah'ın hükmünden başkasının hükmünü meşrû yahut O'nun hükmüne denk veya üstün görmek, ümmetin ittifâkıyla küfürdür. Bunda ihtilâf yoktur ve bu risale bu noktayı tartışmaz.
2. Tercih sûreti haramdır. Şer'î merci açıkken ötekini seçmek, Nisâ 60'ın sarîh (açık) konusudur.
3. Tecâvüz sûreti haramdır; bu yolla alınan mal da haramdır. Şeriatın hak saymadığı bir şey, hangi mercinin hükmüyle alınırsa alınsın helâl olmaz.
4. İlzâm sûretinde dava şer'î kazâyâ taşınır; hasmın rızâsı aranmaz. Zira kazâ ilzâm eder, hakem ise rızâyâ bağlıdır.

İhtilâf noktası: nizâ, fikdân ve imtinâ sûretlerinin birleştiği yerdedir. Yani: **şer'î yol fiilen kapalıyken, kişinin şer'an sâbit hakkını, merciin teşrîini tasdik etmeksizin, mevcut kazâ mercii yoluyla talep etmesi** — istirdâd sûreti. Bundan sonraki bahisler yalnız bu noktayı konu edinir.

İKİNCİ BÖLÜM — GÖRÜŞLER VE DAYANAKLARI

Birinci görüş: İstirdâd sûretinde dahi başvurmak haramdır

Bu görüş, muâsır bazı kimselerin ve bilhassa tekfir bahsinde tevessü' eden bazı toplulukların benimsediği görüştür. Klasik fıkıh kitaplarında bu şekliyle müstakil bir mesele hâlinde formüle

edilmiş değildir; zira klasik devirde şer'î kazânın fiilen bulunmadığı hâl nâdirdi. Bu görüş, en kuvvetli hâliyle şöyle serdedilir:

Kitâb'dan

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴾

"Sana indirilene ve senden önce indirilene îmân ettiklerini iddia edenleri görmedin mi? Tâğuta muhâkeme olmak istiyorlar; hâlbuki onu inkâr etmekle emrolunmuşlardı. Şeytan da onları uzak bir sapıklıkla saptırmak istiyor."

(Nisâ 4/60)

Vech-i istidlâl: âyet, tâğuta muhâkeme olmayı zemmetmiş ve bunu îmân iddiasıyla çelişir göstermiştir. Lafız umûmîdir; herhangi bir kayıt getirilmemiştir.

﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴾

"Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılmadıkça, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça îmân etmiş olmazlar."

(Nisâ 4/65)

Vech-i istidlâl: îmân, hükmü Allah Rasûlü'ne — ve onun bıraktığı şeriata — havale etmeye bağlanmıştır.

Sedd-i zerâi'den

Bir kapı açıldığında kişiler zaruret iddiasıyla bunu âdet hâline getirir; o mercilere alışırlar, alışkanlık rızâya, rızâ ise tasdîke götürebilir. سَدُّ الدَّرَائِعِ — kötülüğe götüren vesileleri kapatma — burada işletilir.

Bu, muhâlif görüşün en kuvvetli hâlidir ve hafife alınacak bir istidlâl değildir.

İkinci görüş: İstirdâd sûretinde, şartlarıyla ve zaruret miktarınca câizdir

Kitâb'dan

Birinci delil — âyetin kendi lafzındaki kayıt. Nisâ 60'ta zemmedilen fiil يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا — "muhâkeme olmak **istiyorlar**" diye vasfedilmiştir. Âyet fiili irâde ve ihtiyâr (tercih) ile nitelemiştir. Zemmedilen şey, iki kapı açıkken tâğutun kapısını **seçmektir**. Kapı kapalıysa seçim yoktur; seçim yoksa âyetin illeti de yoktur.

Bunu âyetin nüzûl sebebi de teyit eder: âyet, aralarında nizâ bulunan iki kimseden birinin Allah Rasûlü'ne, diğèrinin başkasına gitmek istemesi üzerine nâzil olmuştur — yani Allah'ın hükmü **hazır ve erişilebilir** iken.

Nüzûl sebebi için bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân ve İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm — Nisâ sûresi 60. âyetin tefsîri.

İkinci delil — Kur'ân, şer'î hükümden yüz çevireni isimlendirmiştir.

﴿وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ۚ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ۚ أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ ۚ بَلْ أُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

"Allah'a ve Rasûlü'ne, aralarında hükmetsin diye çağrıldıklarında, bir kısmı hemen yüz çevirir. Ama hak kendilerinden yana ise, boyun eğerek ona koşarlar. Kalplerinde hastalık mı var, yoksa şüpheye mi düştüler, yahut Allah'ın ve Rasûlü'nün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zâlim olanlar onlardır."

(Nûr 24/48-50)

Vech-i istidlâl üç noktadadır. Bir: bu âyet ile Nisâ 60, aynı vâkıanın iki yüzüdür. Nisâ 60 tâğutu **tercih edeni** zemmeder; Nûr 48-50 ise şeriata gelmeyi **reddedeni** zemmeder. Bir mesele, taraflarından yalnız biri hakkındaki nassla hükme bağlanamaz.

İki: âyet, yüz çeviren tarafın **seçici** davrandığını bildirir — hak lehine çıkacaksa "boyun eğerek koşarak" gelmektedir. Bu kayıt, şer'î hakemi reddetmenin bir dînî hassasiyetten değil, bir hesaptan doğduğunu gösterir.

Üç: Allah Teâlâ o tarafı isimlendirmiştir: الظَّالِمُونَ — zâlimler. Bu isimlendirme, hakkı arayan taraf için değil, kapıyı kapatan taraf içindir. Begavî bu kaydı şöyle açar: haktan yüz çevirmeleri sebebiyle kendilerine zulmetmişlerdir.

Nüzûl sebebi de meselenin tam kendisidir: bir rivayete göre âyet, Alî b. Ebî Tâlib radiyallâhu anh ile arasında su ve arazi ihtilâfı bulunan bir kimsenin, Allah Rasûlü'nün huzurunda muhâkeme olmayı reddedip "o beni sevmez" demesi üzerine nâzil olmuştur. Yani sebep, bizzat **şer'î muhâkemededen imtinâ** hâdisesidir.

Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Nûr 48-50 âyetlerinin tefsiri (nüzûl rivayetini Mâverdî'den nakleder);

Begavî, Meâlimü't-Tenzil, aynı âyetlerin tefsiri.

Üçüncü delil — mazlunun istisnâsı.

﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ﴾

"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; zulme uğrayan müstesnâ."

(Nisâ 4/148)

Vech-i istidlâl: zulme uğrayan, umûmî bir yasağın dışına sarâhaten çıkarılmıştır. Mazlunun hâli, başkası için kapalı olan bazı kapıları ona açar. Bu, umûmî bir kâidenin nassla tahsis edildiğinin Kitâb'dan bir misalidir.

Dördüncü delil — yetim malının husûsî sıyânati.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾

"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar ve çılgın bir ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

Vech-i istidlâl: yetim malı husûsî bir sıyânet (koruma) altındadır. Bu malı takip etmek, malın velisi yahut emini için bir tercih değil, emanetin gereğidir. Emaneti ehline vermek Nisâ 58 ile farzdır — Hanefîlerde de farzdır, zira delili kat'îdir; cumhûrda farz ile vâcip zaten aynı manadadır.

Beşinci delil — istitâat kaydı.

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾

"Gücünüz yettiğince Allah'tan sakının."

(Teğâbün 64/16)

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

"Allah hiçbir nefse gücünün yeteyeğinden başkasını yüklemeyiz."

(Bakara 2/286)

Vech-i istidlâl: teklif, güç yetirilenle sınırlıdır. Şer'î kazâyâ erişemeyen bir kimseden, erişebilenin yükümlülüğü istenemez.

Sünnet'ten

Birinci hadis — savsaklamanın zulüm oluşu.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: «مَظْلُوعِي ظُلْمٍ، وَإِذَا أَتَيْتَ أَحَدَكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتَّبِعْ»

"Zengin borcunu savsaklaması zulümdür. Biriniz varlıklı birine havale edilirse, onu takip etsin."

Buhârî, "İstikrâz ve edâü'd-düyûn", Bâbu matli'l-ganiyyi zulm, nr. 2400 (Fethu'l-Bârî tertibinde 2270); Müslim, "Müsâkât", nr. 1564. Muttefekun aleyh; sahihtir.

Vech-i istidlâl: ödeme gücü olduğu hâlde hakkı geciktirmek **zulüm** diye isimlendirilmiştir. Fiil zulüm olarak sâbit olunca, mazlum hakkında vârid olan bütün hükümler — Nisâ 148 dâhil — devreye girer.

İkinci hadis — savsaklayan aleyhine ırz ve ukûbetin helâl olması.

عَنِ الشَّرِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ الثَّقَفِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَيْ الْوَاحِدِ يُحِلُّ عِزُّهُ وَعُقُوبَتُهُ»

"Ödeme gücü olanın savsaklaması, ırzını ve cezalandırılmasını helâl kılar."

Ebû Dâvûd, "Akdiye", nr. 3628 (lafız onundur); Nesâî, nr. 4689 ve 4690; İbn Mâce, nr. 2427; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, nr. 17946. Buhârî bunu "İstikrâz" kitabında 2401 numaralı hadisten önce ta'likan ve temrîz sigasıyla zikretmiştir. İbn Hibbân (nr. 5089) sahih saymış, Hâkim de rivâyet etmiştir. Elbânî hasen demiştir. İsnâdı hasendir.

İbnü'l-Mübârek bu hadisi şöyle şerhetmiştir: «يُحِلُّ عِزُّهُ» — ona sert söylenir, yani hâli açıkça anılır ve şikâyet edilir; «وَعُقُوبَتُهُ» — hapsedilir.

İbnü'l-Mübârek'in bu şerhi, hadisin Ebû Dâvûd'daki rivâyetinin akabinde zikredilmiştir.

Vech-i istidlâl: hadis, hakkı savsaklayan hakkında iki şeyi helâl kılmıştır: **ırz** — yani hâlinin açıkça söylenmesi ve şikâyet edilmesi — ve **ukûbet** — yani cezalandırılması, hapsedilmesi. Ukûbet, hak

sahibinin kendi eliyle uygulayacağı bir şey değildir; ancak cebir kuvveti elinde bulunan bir merci eliyle olur.

Buradan alınan şudur: mazlumun önündeki yol yalnız sabır değildir. Şeriat ona, hakkı savsaklayan aleyhine **cebir talep etme** hakkını vermiştir. Hadisin siyâkında murâd edilen merciin şer'î kazâ olduğu açıktır ve bu risale bunun aksini iddia etmez. Fakat hadis, mazlumun elindeki hakkın mahiyetini kurar: şikâyet ve cebir talebi meşrûdur. O cebrin, şer'î merci fiilen bulunmadığında hangi kapıdan isteneceği aşağıdaki kavâid ile tayin edilecektir.

Sîre'den — Necâşî hâdisesi

Habeşistan'a hicret eden müslümanlar, Kureyş kendilerini geri istemek üzere bir heyet gönderdiğinde, henüz müslüman olmamış bir hükümdarın — Necâşî'nin — huzuruna çıkmış ve hasımlarıyla birlikte onun önünde muhâkeme olmuşlardır. Necâşî, hasmı dinlemeden hüküm vermeyi reddetmiş, "Onları dinlemeden teslim etmem" diyerek iki tarafı da dinlemiş ve müslümanlar lehine hükmetmiştir. Ca'fer b. Ebî Tâlib radiyallâhu anh ise o mecliste secde etmeyi reddetmiş ve tevhidî açıkça ilân etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, el-Müsned — Ümmü Seleme radiyallâhu anhâ'dan Habeşistan hicreti kıssası; ayrıca İbn İshâk, es-Sîre (İbn Hişâm rivâyeti), Habeşistan'a hicret bahsi. Kıssanın aslı sîre ve megâzî kaynaklarında meşhurdur.

Vech-i istidlâl: müslümanlar, hükümünü İslâm şeriatına göre vermeyen bir hükümdarın huzurunda kendilerini müdafaa etmiş ve onun hükmüne râzı olmuşlardır. Allah Rasûlü ﷺ bunu men etmemiş, bilakis onları Habeşistan'a bizzat kendisi göndermiştir. Ca'fer'in secdeyi reddetmesi ise ayrımı gösterir: merciin selâhiyetini **kullanmak**, onun dinini yahut teşriini **tasdik etmek** değildir.

Sınır: bu bir sîre delilidir; tek başına üzerine hüküm bina edilen müstakil bir asıl değil, yukarıdaki nasslarla birlikte müeyyid (destekleyici) bir delildir.

Ulemâdan

İbn Teymiyye, hasenât ile seyyiâtın çatıştığı hâlleri incelediği faslında şöyle der:

«وَمِنْ هَذَا الْبَابِ تَوَلَّى يُوسُفَ الصِّدِّيقَ عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ لِمَلِكٍ مِصْرَ، بَلْ وَمَسْأَلَتُهُ أَنْ يَجْعَلَهُ عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ، وَكَانَ هُوَ وَقَوْمُهُ كُفَّارًا... وَمَعْلُومٌ أَنَّهُ مَعَ كُفْرِهِمْ لَا بُدَّ أَنْ يَكُونَ لَهُمْ عَادَةٌ وَسُنَّةٌ فِي قَبْضِ الْأَمْوَالِ وَصَرْفِهَا عَلَى حَاشِيَةِ الْمَلِكِ وَأَهْلِ بَيْتِهِ وَجُنْدِهِ وَرَعِيَّتِهِ، وَلَا تَكُونُ تِلْكَ جَارِيَةً عَلَى سُنَّةِ الْأَنْبِيَاءِ وَعَدْلِهِمْ. وَلَمْ يَكُنْ يُوسُفُ يُمْكِنُهُ أَنْ يَفْعَلَ كُلَّ مَا يُرِيدُ وَهُوَ مَا يَرَاهُ مِنْ دِينِ اللَّهِ، فَإِنَّ الْقَوْمَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ، لَكِنْ فَعَلَ الْمُمَكِنَ مِنَ الْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ، وَنَالَ بِالسُّلْطَانِ مِنْ إِكْرَامِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ مَا لَمْ يَكُنْ يُمْكِنُ أَنْ يَنَالَهُ بِدُونِ ذَلِكَ، وَهَذَا كُلُّهُ دَاخِلٌ فِي قَوْلِهِ: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»»

"Bu bâbdandır Yûsuf es-Siddik'in Mısır kralı adına yeryüzünün hazineleri üzerine geçmesi; hatta kendisini hazinelerin başına getirmesini bizzat istemesi. Hâlbuki kral da kavmi de kâfirdi... Malûmdur ki küfürleri ile birlikte onların, malları alma ve kralın maiyetine, ehl-i beytine, askerine ve halkına dağıtma hususunda bir âdetleri ve bir usûlleri olması kaçınılmazdı; bu da peygamberlerin sünneti ve adaleti üzere câri değildi. Yûsuf, Allah'ın dininden gördüğü her şeyi istediği gibi yapamıyordu; çünkü o kavim ona icâbet etmedi. Fakat adaletten ve ihsandan mümkün olanı yaptı ve sultan sayesinde, ehl-i beytinden mü'minlere onsuz erişemeyeceği bir

ikramı sağladı. Bütün bunlar Allah'ın 'Gücünüz yettiğince Allah'tan sakının' sözünün kapsamındadır."

İbn Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ, "Faslun fî teâruzi'l-hasenât ve's-seyyiât", XX/56-57 (Mecmau'l-Melik Fehd baskısı).

Vech-i istidlâl: bu nakil iki şeyi birden kurar. Birincisi, İslâm'ın hükümleriyle yürümeyen bir düzenin **aygıtını**, o düzenin dinini tasdik etmeksizin, mümkün olan adalet ve ihsanı gerçekleştirmek için kullanmak câizdir. İkincisi, bunun ölçüsü istitâattır; kişiden gücünün yetmediği yol beklenmez. Yûsuf aleyhisselâm, kendi şeriatına göre yürümeyen bir malî düzenin başına geçmiş ve "mümkün olan adaleti" yapmıştır. Bir hakkı almak için o düzenin kazâ aygıtına başvurmak, hazinelerinin başına geçmekten hafiftir.

Kavâid'den

Birinci kâide.

«الضَّرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمَحْظُورَاتِ» — «الضَّرُورَةُ تُقَدِّرُ بِقَدْرِهَا»

"Zaruretler mahzurları mübah kılar" — "Zaruret kendi miktarınca takdir edilir."

Süyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, "ed-darûrât tübühu'l-mahzûrât" kâidesi; İzzeddin b. Abdisselâm, Kavâidü'l-Ahkâm, zarûret bahsi.

İzah: aslen yasak olan bir fiil, onsuz giderilmesi mümkün olmayan bir zarar bulunduğunda, yalnız o zararı giderecek kadar mübah olur; fazlası yine yasaktır. **Misal:** açlıktan ölmek üzere olan kimsenin domuz etinden ölmeyecek kadar yemesi câizdir; doyuncaya kadar yemesi değildir. İkinci kâide olmadan birincisi işletilirse, ruhsat sınırsız hâle gelir ve aslî hüküm fiilen kalkar.

İkinci kâide.

«مَا لَا يَتِمُّ الْوَاجِبُ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ»

"Vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey vâciptir."

İbn Kudâme, Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir, "el-vâcib" bahsi.

İzah: bir şey vâcib kılınmışsa, ona ulaştıran ve başka yolu bulunmayan vâsıta da vâcib olur. **Misal:** namaz farzdır; bu sebeple abdest de farzdır. **Tatbîki:** emaneti ehline vermek ve yetim malını korumak farzdır. Bu farzın yerine getirilmesi için tek yol kalmışsa, o yol hükmen o farza tâbi olur.

Üçüncü kâide.

«الْمَيْسُورُ لَا يَسْقُطُ بِالْمَعْسُورِ»

"Yapılabilen olan, yapılamayan sebebiyle düşmez."

Süyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, küllî kâideler bahsi. Kâidenin dayanağı olarak «مَا اسْتَطَعْتُمْ» kaydı zikredilir.

İzah: bir vâcibin tam sûreti elde edilemiyorsa, elde edilebilen kısmı bu sebeple terk edilmez. **Misal:** ayakta durmaya gücü yetmeyen kimse namazı büsbütün terk etmez; oturarak kılar. **Tatbîki:** şer'î kazâ — meselenin en makbûl sûreti — elde edilemiyorsa, hakkın istirdâdı bu sebeple büsbütün düşmez.

Dördüncü kâide — muhâlif görüşün dayanağı.

«دَرْءُ الْمَعَاسِدِ أَوْلَى مِنْ جَلْبِ الْمَصَالِحِ»

"Mefsedetleri savmak, maslahatları elde etmekten önce gelir."

Süyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, küllî kâideler bahsi.

İzah: bir fiilde hem zarar hem fayda varsa ve ikisi denk ise, zararı savmak öncelenir. Bu kâide muhâlif görüşün dayanağıdır ve münâkaşa bölümünde ayrıca ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM — MÜNÂKAŞA: İTİRAZ VE CEVAPLAR

Bu bölümde, tercih edilen görüşe yöneltilen itirazlar tek tek karşılanır. Her itiraz en kuvvetli hâliyle alınır.

İtiraz 1 — "Nisâ 60 umûmîdir; umûm, delil olmadan tahsis edilmez."

Cevap: bu itiraz doğru bir usûl kâidesine dayanır — umûm gerçekten de ancak delille tahsis edilir. Fakat burada delil mevcuttur ve üç cihetten cevap verilir.

Birinci cihet — tahsis delili vardır. Nisâ 148 mazlumu sarâhaten istisnâ etmiş, Teğâbün 16 ve Bakara 286 teklifi istitâatla kayıtlamış, zaruret nassları mahzurları kaldırmıştır. Umûm bu nasslarla mukayyet hâle gelir. Bu, umûmu iptal etmek değil, nassları **cem'** etmektir; iki nass arasında teâruz vehmi bulunduğu usûlün ilk işi cem'dir, ilgâ değil.

İkinci cihet — kayıt âyetin kendi lafzındadır. Zemmedilen fiil "muhâkeme olmak" değil, يُرِيدُونَ — "muhâkeme olmayı istemek"tir. Bu bir irâde ve tercih fiilidir. Şu hâlde kayıt dışarıdan getirilmiş bir tahsis değil, âyetin lafzından çıkarılan bir mânadır; bu ise tahsisten daha kuvvetlidir.

Üçüncü cihet — nüzûl sebebi illeti gösterir. Âyet, Allah'ın hükmü hazır iken başkasının tercih edilmesi üzerine nâzil olmuştur. Sebebin husûsî oluşu lafzın umûmunu kaldırmaz; bu doğrudur ve burada da iddia edilmemektedir. Fakat sebep, lafzın **hangi mânada** umûmî olduğunu gösterir ve illeti tayin eder. İlet **tercihtir**. Tercih imkânı yoksa illet yoktur; illet yoksa hüküm de yoktur.

Dördüncü cihet — nassın yalnız bir yüzü okunmaktadır. Muhâlif Nisâ 60'ı öne sürerken, aynı vâkıanın öteki yüzünü bildiren Nûr 48-50'yi hesaba katmamaktadır. Orada Allah Teâlâ, şer'i hükmeye çağrılıp yüz çevirenler hakkında "hak kendilerinden yana olsa boyun eğerek koşarlar" buyurmuş ve o tarafı التَّالِمُونَ diye isimlendirmiştir. Bir meselede nassların bir kısmını alıp bir kısmını bırakmak, cem' değil **tebe'îzdir** — nassı bölmektir.

Ayrıca ispat yükünün yeri gözden kaçırılmamalıdır. Burada mukabil taraf, âyetin lafzındaki يُرِيدُونَ kaydını **ilgâ ederek** okumaktadır; yani lafzı zâhirinden çevirmektedir. Zâhirden çıkmak te'vîldir ve ispat yükü te'vîl iddia edenindir.

İtiraz 2 — "Bir merciye başvuran onu hakem tayin etmiş olur; bu ise tâğutu hakem kılmaktır."

Cevap: bu itirazda bir **kelime kayması** vardır. "Tahkîm" ile "istihdâm" aynı şey değildir:

- **Tahkîm:** bir merciin hüküm verme selâhiyetini meşrû kabul etmek; hükmünü bağlayıcı, doğru ve dinen muteber saymak.
- **İstihdâm:** o merciin elindeki cebir kuvvetini, şeriatın zaten sana verdiği hakkı almak için kullanmak; hükmünü meşrû saymaksızın.

Bu ayrımın delili Necâsî hâdisesidir: müslümanlar onun huzurunda muhâkeme olmuş, fakat onun dinini tasdik etmemişlerdir; bilakis Ca'fer radiyallâhu anh o mecliste secde etmeyi reddetmiş ve tevhidî ilân etmiştir. İbn Teymiyye'nin Yûsuf aleyhisselâm hakkındaki tahkîki de aynı ayrım üzerine kuruludur: aygıtı kullanmak, düzeni tasdik değildir.

Şu hâlde ölçü **kalpteki ve dildeki tasdiktir**, kapıdan girmenin kendisi değildir. Kişi o merciin teşriini meşrû görüyorsa, şer'î mahkemeye gitse dahi kalbindeki bozuktur; görmüyorsa, hakkını mevcut kapıdan alması onu tasdik etmiş yapmaz.

İtiraz 3 — "Sabretsin, hakkını Allah'a havale etsin; âhirette alır."

Cevap: bu söz iki hâli birbirine karıştırmaktadır.

Birinci cihet — kendi hakkı ile başkasının hakkı ayrıdır. Hak kişinin kendisine ait olduğunda, ondan vazgeçmek yahut mühlet vermek bir fazilettir; nitekim Kitâb'da teşvik edilmiştir:

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾

"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona genişliğe çıkıncaya kadar mühlet verin. Sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/280)

Fakat kişi **kendi hakkından** vazgeçebilir; **başkasının hakkından** vazgeçemez. Emanetçi, emanetin sahibi değildir. Bir kimsenin, üzerinde yetimlerin ve bağışçıların hakkı bulunan bir malı "ben helâl ettim" diyerek bırakması, kendisine ait olmayan bir şeyi bağışlamaktır.

İkinci cihet — burada terk edilen bir farzdır. Emaneti ehline vermek farz (Nisâ 58), yetim malını korumak farzdır (Nisâ 10). Vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı yol vâciptir; o yolu terk etmek vâcibi terk etmektir. Şu hâlde bu sûrette "sabretmek" bir fazilet değil, **terk-i vâcibtir**.

Ayrıca bu itiraz, savsaklamanın nassta "zulüm" olarak isimlendirildiğini ve savsaklayan aleyhine ırz ile ukûbetin helâl kılındığını gözden kaçırmaktadır. Şeriat mazluma bir yol açmışken, o yolu kapatıp "sabret" demek, nassın verdiği geri almaktır.

İtiraz 4 — "Sedd-i zerâi' bu kapıyı kapatmayı gerektirir."

Cevap: sedd-i zerâi' muteber bir asıldır ve bu itiraz ciddidir; hafife alınmaz. Fakat üç kayıtlı karşılanır.

Birinci kayıt — sedd-i zerâi' tek taraflı işletilmez. Vesîlenin götürdüğü mefsedet ile **kapatmanın doğurduğu** mefsedet birlikte tartılır. Burada kapatmanın doğurduğu mefsedet açıktır: hakkı alıkoyan kimse, muhâkemededen kaçmakla tam bir emniyet kazanır. Bu netice, hıfzu'l-mâl (malın korunması) maksadının doğrudan zıddıdır ve fiilen zulme prim verir. Bir kapıyı kapatmanın, kapattığı mefsedetten daha büyük bir mefsedet doğurması hâlinde sedd-i zerâi' o kapıyı kapatmayı değil, kayıtlamayı gerektirir.

İkinci kayıt — kâidenin şartı burada yoktur. «زُرُّ الْمَقَائِدِ أَوَّلَىٰ مِنْ جَلْبِ الْمَصَالِحِ» kâidesi, mefsedet ile maslahatın **denk** olduğu yerde işler. Burada mukabil olan şey bir maslahat değil, **bir farzın ifâsıdır** (emanetin iadesi). Farz ile mefsedet-i mevhûme — yani vehmedilen, ihtimalli mefsedet — tartılmaz; denklik yoksa kâide de işlemez.

Üçüncü kayıt — sedd-i zerâi'in gerektirdiği şey kayıtlamadır. Aşağıda gelen beş şart tam olarak bu maksada hizmet eder: cevâz, âdete dönüşmesin diye zaruret miktarıyla, ispat şartıyla ve tasdik yasağıyla sınırlanır. Kapıyı büsbütün kapatmak yerine dar tutmak, bu asılın doğru işletilmesidir.

Sahada dolaşan itirazlar

Aşağıdaki sözler bir âlime nispet edilebilen sözler değildir; halk arasında yerleşmiştir. Kitaplarda bulunmadıkları için ilmî metinlerde karşılıksız kalırlar; okuyucu bütün delilleri okur, fakat kendi zihnindeki itirazın cevabını bulamadan metni kapatır. Bu sebeple kendi lafızlarıyla alınıp ayrıca karşılanmaları gerekir.

İtiraz — "Oraya gitmek zaten küfürdür."

Bu, avam arasında en çok dolaşan itirazdır ve cevabı dikkat ister. Zira burada iki uçurumdan birine düşmek kolaydır. Birinde amelî küfür inkâr edilir, hüküm kalbe havale edilir ve herkes "kalbim temiz" diyerek kurtulur; bu Mürcie'nin yoludur. Ötekinde fiilin hakikatine ve muayyen şahsın hâline bakılmadan tekfir edilir; bu Hâricîlerin yoludur. Cevap altı merhalede kurulur; muhâlifin sözü en kuvvetli hâliyle kurulup tek tek tartılır.

Birinci merhale — itirazın doğru tarafı teslim edilir: küfür yalnız kalbin fiili değildir.

Ehl-i sünnetin usûlü şudur: küfür itikadla olur, sözle olur ve **amelle** de olur. Bir söz yahut fiil, kalpteki bir şeyin alâmeti olduğu için değil, **kendi zâtında** (fî nefsi'l-emr) küfür olabilir. Mürcie'nin hatası tam buradadır: onlar zâhirdeki fiili, bâtındaki tekzîb yahut istihlâlin bir **alâmeti** sayar ve hükmü kalbe havale ederler. Bu havale yapıldığında "ben kalbimde meşrû görmüyorum" diyen herkesin önü açılır ve amelî küfür diye bir şey kalmaz.

İbn Teymiyye bu havaleyi açık lafızla reddeder:

«وَيَجِبُ أَنْ يُعْلَمَ أَنَّ الْقَوْلَ بِأَنَّ كُفْرَ السَّابِّ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ إِنَّمَا هُوَ لِاسْتِحْلَالِهِ السَّبِّ رَلَّةً مُنْكَرَةً وَهَفْوَةً عَظِيمَةً... وَإِنَّمَا وَقَعَ مَنْ وَقَعَ فِي هَذِهِ الْمَهْوَاةِ بِمَا تَلَقَّوْهُ مِنْ كَلَامٍ طَائِفَةٍ مِنْ مُتَأَخِّرِي الْمُتَكَلِّمِينَ، وَهُمْ الْجَهْمِيَّةُ الْإِنَاثُ، الَّذِينَ ذَهَبُوا مَذْهَبَ الْجَهْمِيَّةِ الْأُولَى فِي أَنَّ الْإِيمَانَ هُوَ مُجَرَّدُ التَّصَدِيقِ الَّذِي فِي الْقَلْبِ، وَإِنْ لَمْ يَقْتَرِنْ بِهِ قَوْلُ اللِّسَانِ وَلَمْ يَقْتَضِ عَمَلًا فِي الْقَلْبِ وَلَا فِي الْجَوَارِحِ»

"Bilinmelidir ki, sövenin küfrünün gerçekte ancak sövmeyi helâl saymasından ileri geldiğini söylemek çirkin bir sürçme ve büyük bir hatadır... Bu uçuruma düşenler, ancak müteahhir kelâmcılardan bir topluluğun — dişi Cehmiyye'nin¹ — sözünü aldıkları için düşmüşlerdir. Onlar ilk Cehmiyye'nin mezhebine giderek, imânın yalnızca kalpteki tasdik olduğunu; dilin sözü ona eşlik etmese ve ne kalpte ne organlarda bir amel gerektirmese dahi böyle olduğunu söylemişlerdir."

İbn Teymiyye, es-Sârimü'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl — sövenin küfrünün istihlâl bağlanması bahsi (matbû nüshada s. 515).

¹ «الجهمية الإناث» — derece bildiren bir tasniftir; cinsiyetle ilgisi yoktur. Arapçada أنثى / ذكّر zıtlığı sertlik-yumuşaklık ve tamlık-eksiklik için kullanılır: sert çeliğe حديد ذكّر, yumuşak ve dövülebilir demire حديد أنثى denir; kesmeyen kılıç da bu lafızla anılmıştır (bkz. Neşvân el-Himyerî, Şemsü'l-Ulûm, "e-n-s" maddesi). Lafız burada tasgîrin gayesini — taklîl, yani derece düşürme — görür; fakat tasgîr sigası (فَعِيل) değildir. Kastedilen: Cehm'in mezhebini bütünıyla değil, yalnız imânı kalpteki tasdiğe hasretme noktasında paylaşılanlardır.

Aynı eserde daha da sarîh olarak şöyle der:

«وَبِالْجُمْلَةِ فَمَنْ قَالَ أَوْ فَعَلَ مَا هُوَ كُفْرٌ كَفَرَ بِذَلِكَ وَإِنْ لَمْ يَقْصِدْ أَنْ يَكُونَ كَافِرًا، إِذْ لَا يَكَادُ يَقْصِدُ الْكُفْرَ أَحَدٌ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

"Hâsılı: küfür olan bir sözü söyleyen yahut küfür olan bir fiili işleyen, kâfir olmayı kastetmese dahi bununla kâfir olur. Zira Allah'ın dilediği müstesnâ, hiç kimse küfrü kastetmez."

es-Sârimü'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl, II/339.

Şu hâlde bu risalede "küfür kalbin fiilidir" denmemektedir ve denemez. **İstihlâl şartı Mürcie'nin şartıdır**; ehl-i sünnet bunu umûmî bir şart olarak koymaz. "Ben kalbimde meşrû görmüyorum" demek, fiili küfür olan kimseyi kurtarmaz.

İkinci merhale — öyleyse ayırım nerededir? Kalpte değil, fiilin hakikatinde.

Küfür amelle de olduğuna göre sorulacak soru "kalbinde ne var?" değil, "**fiilin hakikati nedir?**" sorusudur. Bu, usûlde **tahkîku'l-menât** denen iştir: hükmün bağlandığı vasıf, önümüzdeki bu fiilde bulunuyor mu?

Nisâ 60'ın isimlendirdiği fiil **tahâküm**tür (التحاكم). Kelime tefâul kalıbındandır ve "bir merciye, hüküm versin diye başvurup hükmünü bağlayıcı kabul etmek" demektir. Bu fiil kendi zâtında küfür cinsindendir ve failini istihlâl şartı aranmaksızın bağlar. Bu risale bunu hafifletmez.

Risalenin konusu olan fiil ise başkadır: **istirdâd**. Bunda kişi merciye "hakkım nedir, sen tayin et" diye gitmez; hakkı şeriat tarafından **zaten tayin edilmiş** olarak gelir ve yalnız o hakkın icrâsını ister. Tahâkümde istenen **hüküm**tür; istirdâdda istenen **cebirdir**. Bu ikisi aynı fiilin iki niyeti değil, **iki ayrı fiildir**. Bir fiili, hükmün bağlandığı vasıf onda bulunmadığı hâlde o hükmün altına sokmak, tahkîku'l-menâtta hata etmektir.

Misal: bir adamın malı çalınır. Kimin aldığını bilir, elinde yazısı da vardır. Gider, "bu mal benimdir, şunu bana geri verdir" der. Bu adam, gittiği yere "hırsızlık helâl midir haram mıdır, sen karar ver" dememiştir; malın kendisine ait olduğuna ve hırsızlığın haram olduğuna **şeriat zaten hükmetmiştir** ve o, hükmü elinde getirmiştir. İsteddiği yalnız kolun uzatılmasıdır. Buna mukabil aynı adam "aramızda sen hükmet, ne dersen kabulüm" diyerek gitseydi, hükmü oradan istemiş olurdu. Fiil değişmiştir, niyet değil.

Habeşistan hâdisesi bu ayırımı hâdisenin kendisinde gösterir: müslümanlar Necâşî'nin huzuruna çıkmış ve orada kendilerini müdafaa etmiş, fakat Ca'fer radiyallâhu anh aynı mecliste secdeyi reddedip tevhiî ilân etmiştir. Meclise girmek ile o meclisin dinini kabul etmek, orada fiilen ayrılmıştır.

Üçüncü merhale — muhâlifin istidlâli nerede kırılıyor?

Muhâlifin sözü, en derli toplu hâliyle iki parçadan ibarettir: dayandığı bir asıl, ve o asıl önümüzdeki vâkıya indirmesi. Bu iki parça ayrılmadan tartışma yürümez.

Dayandığı asıl: Nisâ 60'ın hükmü; tahâküm haramdır, hatta küfür cinsindendir. **Bu asıl sâbittir ve aynen kabul edilir**. Risale onu hafifletmez; umûmî hüküm bölümünde aynısı yazılıdır. İstidlâl burada kırılmaz — muhâlifle aramızda bu noktada ihtilâf yoktur.

Aslı vâkıya indirmesi: "Bu kimse o mahkemeye gitmiştir, öyleyse tahâküm etmiştir." Kırılma buradadır ve adı **tahkîku'l-menâtta hatadır**: sâbit bir hüküm, menâtı doğrulanmadan bir vâkıya indirilmiştir.

Zira hükmün bağlandığı vasıf "o binaya girmek" değildir; **"hüküm versin diye başvurup hükmünü bağlayıcı kabul etmek"**tir. Muhâlif, fiilin adını fiile bakarak değil **girilen kapıya** bakarak koymaktadır. Bu vasfın önümüzdeki fiilde bulunduğu gösterilmedikçe netice çıkmaz.

İspat yükü de muhâlifin üzerindedir; bir vasfın mevcudiyetini iddia eden odur ve **iddia sahibi beyyine ile mükelleftir**. "Oraya gitti" demek, "hükmünü bağlayıcı kabul etti" demenin delili değildir. Nitekim hasmı tarafından mahkemeye çağrılıp orada kendini müdafaa eden kimse, o mahkemeyi hakem tayin etmiş sayılmaz; Habeşistan hâdisesi bunun bizzat misalidir.

Dördüncü merhale — şartlar, muhâlife verilen ölçülerdir.

Muhâlife şu söylenir: iddian ispat edilebilir bir iddiadır ve ölçüleri şunlardır. Birini gösterirsen davan sâbit olur; o zaman biz de seninle beraber "bu fiil tahâkümdür ve haramdır" deriz. Gösteremezsen iddian delilsiz kalır. Şartlar bu sebeple bir kaçış kapısı değil, **muhâlifin elindeki teftiş listesidir**.

- **Şer'i yolun kapandığının sübûtu.** Muhâlif, adamın şer'i hakemi hiç denemediğini gösterirse haklıdır: zaruret yoktur, fiil tercih sûretidir, haramdır — bu bizim de hükmümüzdür. Fakat davet yazılı, tarihli ve şahitli yapılmış ve hasım reddetmişse muhâlifin elinde tek söz kalır: "yine de gitmemeliydi." Bu sözün nassı yoktur; şer'i kapıyı kapatanın fiilinden hak sahibini sorumlu tutmaktır. Muhâlif bu şartı reddedemez, çünkü kendi endişesinin cevabıdır.
- **Yalnız şer'an sâbit hakkın talebi.** Muhâlif "hükmü oradan istedi" diyorsa bu ispat edilebilir bir sözdür: talep edilen miktar şeriatın verdiği miktar mıdır? Fazlası istenmişse muhâlif haklıdır. Talep şeriatla sınırlıysa, adam merciye "hakkım nedir" diye değil, "şu hakkımı icrâ et" diye gitmiştir.
- **Fazlasının alınmaması.** Bu şart, muhâlifin en kuvvetli itirazını keser: "sonuçta onun hükmüyle mal aldın, demek hükmünü kabul ettin." Cevap: hükmü ölçü alan, hükmün tamamını alır; şeriatı ölçü alan, hükmün ancak şeriata denk düşen kısmını alır ve gerisini bırakır. Somut hâli şudur: mahkeme "bin lira ödesin, üstüne üç yüz lira da fâiz versin" derse, bu kimse bin lirayı alır, üç yüzü bırakır. İşte **bıraktığı üç yüz lira**, kimi hakem saydığıının zâhirî delilidir. Fazlasını cebine koyan, adına ne derse desin, fiiliyle o merciin hükmünü şeriata tercih etmiştir.
- **Teşrî selâhiyetinin tasdik edilmemesi.** Bu kalbe havale değildir; zâhirî karşılıkları sayılabilir: aleyhine çıkan ve şeriata muhalif hükme râzı olmamak, o hükmü savunmamak, o mercii bir hüküm kaynağı olarak tanıtmamak, şer'i kapı açıldığında davayı oraya taşımak. Hilâfî görülürse muhâlif haklıdır.
- **Mefsedet-maslahat tartısı.** Muhâlifin dayandığı asıl — sedd-i zerâi' — reddedilmemiş, bu şartla risalenin içine alınmıştır. Fark şudur: iki taraflı işletilir.

Ölçü şudur: **zâhire göre hükmedilir ve zâhirdeki fiil, hükmü kendi başına taşır**. Lisân-ı hâl, lisân-ı makâlden daha güçlüdür. "Ben yalnız hakkımı istedim" diyen fakat şeriatın vermediğini cebine koyan kimse, sözüyle değil fiiliyle hükmedilir. Böylece cevâz, bir mazeret kapısı olmaktan çıkar ve ispatı olan dar bir ruhsat hâline gelir.

Beşinci merhale — muhâlifin görüşünün lâzımı.

Bir görüş, kendisinden zorunlu olarak doğan netice ile de tartılır. Muhâlifin görüşü şartsız kabul edilirse şu çıkar: **şer'i muhâkemededen kaçan kimse, kaçmakla tam bir emniyet kazanır**. Hakkı elinde tutan hakemi reddeder, başka kapı da yasaktır, hak sahibinin elinde hiçbir şey kalmaz.

Muhâlife sorulacak soru şudur: **şer'i hakemi reddetmeyi, hakkı yiyen için bir koruma hâline getiren bir nass var mıdır?** Yoktur. Nasslar aksini söyler: savsaklamak zulümdür ve savsaklayan

aleyhine ırz ile ukûbet helâl kılınmıştır. Ukûbeti helâl kılan bir şeriatın, ukûbetin talep edileceği her kapıyı kapatması düşünülemez. Sâbit bir maksadı — hıfzu'l-mâl — ve sarîh bir nassı iptal eden bir görüşte hata vardır. Dahası: bu görüş kabul edilirse, şer'î hakemi reddetmek hakkı yiyen için bir hîleye dönüşür; bir mâsiyet, malı elde tutmanın kalkması hâline gelir. Şeriatın, kendi maksadını iptal eden bir hileyi meşrû kılması düşünülemez.

Altıncı merhale — fiile hüküm ile muayyen şahsa hüküm ayrılır.

Bir fiilin küfür olduğunu söylemek ile o fiili işleyen **muayyen** bir şahsı tekfir etmek, ehl-i sünnette iki ayrı iştir. Bu ayrım Mürcie'ye ait değildir — Mürcie fiilin küfür oluşunu zaten kabul etmez. Bu, Hâricilere karşı ehl-i sünnetin ayrımıdır ve fiilin küfür oluşu **teslim edilerek** kurulur. İbn Teymiyye şöyle der:

«وَإِذَا عُرِفَ هَذَا فَتَكْفِيرُ الْمُعَيَّنِ مِنْ هَؤُلَاءِ الْجُهَّالِ وَأَمَّا لَهُمْ بِحَيْثُ يُحَكَّمُ عَلَيْهِ بِأَنَّهُ مِنَ الْكُفَّارِ لَا يَجُوزُ الْإِقْدَامُ عَلَيْهِ إِلَّا بَعْدَ أَنْ تَعُومَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْحُجَّةُ الرِّسَالِيَّةُ الَّتِي يَتَّبَعُ بِهَا أَنَّهُمْ مُخَالِفُونَ لِلرُّسُلِ، وَإِنْ كَانَتْ هَذِهِ الْمَقَالَةُ لَا رَيْبَ أَنَّهَا كُفْرٌ... وَمَنْ ثَبَتَ إِيمَانَهُ بِبَيِّنٍ لَمْ يَزَلْ ذَلِكَ عَنْهُ بِالشَّكِّ، بَلْ لَا يَزُولُ إِلَّا بَعْدَ إِقَامَةِ الْحُجَّةِ وَإِزَالَةِ الشُّبْهَةِ»

"Bu bilindiğinde: bu câhillerden ve emsâlinde muayyen birini tekfir etmek — yani onun hakkında kâfirlerden olduğuna hükmetmek — ancak kendisine, peygamberlere muhâlif olduğunu ortaya koyan risâlet hücceti ikâme edildikten sonra câizdir; her ne kadar bu söz şüphesiz küfür olsa da... İmânî yakinen sâbit olan kimseden bu, şüpheyile zâil olmaz; ancak hüccet ikâme edilip şüphe giderildikten sonra zâil olur."

İbn Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII/500.

Naklin can alıcı yeri şu kayıttır: **"her ne kadar bu söz şüphesiz küfür olsa da."** Yani fiilin küfür oluşu teslim edilmekte, yalnız muayyen şahsa indirilmesi şarta bağlanmaktadır. Fiilin hükmü hafifletilmemiştir.

Bu şartın da bir sınırı vardır; o sınır konmazsa mesele yine Mürcie'ye kayar. **Mâniler sayılıdır:** ikrâh, hüccetin ulaşmamış olması, hatâ ve sâiğ bir te'vîl. Bunların hiçbirisi "kalbim temizdi" değildir. Kendisine açıklanmış ve buna rağmen ısrar eden kimse **muânid**dir; muânid için bu mânilerden hiçbirisi yoktur.

Muhâlifin haklı olduğu nokta.

Muhâlif bir hususta haklıdır ve teslim edilmelidir: **bu kapı şartsız açılırsa gerçekten alışkanlığa, oradan tasdîke götürür.** Endişesi vehim değildir. Fakat çözüm kapıyı büsbütün kapatmak değil; şartı, ispat yükünü ve miktar sınırını koymaktır. Şartsız cevâz veren ile şartsız men eden aynı hatayı yapar: ikisi de fiilin hakikatine bakmaz — biri kapıya bakar, öteki niyete.

Ek itiraz — "şart koşmak hîledir."

Denir ki: "haram bir fiili şarta bağlayarak helâl kılıyorsun." Hîle, şeriatın maksadını **iptal etmek** için fiilin sûretini değiştirmektir; burada olan bunun tam tersidir. Hîlede fiil aynı kalır, yalnız adı değişir. Burada ise adın değişmesi **fiilin değişmesine** bağlanmıştır: fazlasını alan istirdâdcı sayılmaz, tahâkümcü sayılır. Şartlar kapıyı genişletmez, daraltır.

Netice. Bu risalede tutulan yol şudur: **fiilin adı fiilin kendisinden konur; hüküm zâhirden verilir; muayyen şahsa iniş ise hüccetle olur.** Amelî küfür inkâr edilmez, hüküm kalbe havale

edilmez; buna mukabil fiilin hakikati tayin edilmeden ve şartlar gözetilmeden şahsa hüküm de indirilmez.

Bu bahsin hulâsası — sade dille

Yukarıdaki tafsîl, meseleyi ilim ehli için tahrîr eder. Aynı cevap, itirazı dile getiren kimseye şöyle verilir:

Bir adamın malı alınmıştır. Kimin aldığını bilir, elinde yazısı da vardır. Önce ilim ehline gider, "aramızda siz hükmedin" der. Karşı taraf gelmez. Şimdi ne yapacaktır? Kendisine "mahkemeye gidersen küfre girersen" denmektedir. Bu söze beş şey sorulur:

1. **Sen iki ayrı işi bir tutuyorsun.** Mahkemeye "aramızda sen hükmet, ne dersen kabulüm" diye giden adam ile, elinde şeriatın verdiği hakla gidip "şunu bana ödet" diyen adam bir değildir. Birincisi **hükmü** oradan istiyor, ikincisi yalnız **zoru**. Malı çalınan kimse, "hırsızlık helâl mi haram mı, sen karar ver" dememiştir.
2. **"Ama sonunda onun kararıyla parayı aldın" dersen:** mahkeme "bin lira ödesin, üstüne üç yüz de fâiz versin" derse, bu adam bin lirayı alır, üç yüzü bırakır. **Bıraktığı üç yüz lira, kimi hakem saydığının delilidir.** Fazlasını cebine koyana gelince — o, ne derse desin, mahkemeyi şeriata tercih etmiştir; işte orada sen haklısın ve biz de seninle beraber "haramdır" deriz.
3. **Şer'î kapıyı hiç çalmamışsa sen haklısın.** O zaman ortada zaruret yoktur, fiil haramdır — bu bizim de hükmümüzdür. Ama çalmışsa ve karşı taraf gelmemişse, **Kur'ân o tarafı çoktan isimlendirmiştir.** Allah Teâlâ, kendi hükmüne çağrılıp yüz çevirenler hakkında "hak kendilerinden yana olsa boyun eğerek koşa koşa gelirler" buyurmuş ve şöyle bitirmiştir: **"Hayır, asıl zâlim olanlar onlardır"** (Nûr 24/48-50). Şimdi bak: sen Nisâ 60'ı okuyorsun, fakat aynı hâdisenin öteki yüzünü okumuyorsun. Kur'ân kapıyı **kapatanı** zâlim diye çağırırken, sen zulmü kapının önünde kalana yüklüyorsun. Bir adamın günahının faturasını başkasına kesiyorsun — hâlbuki **"hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"** (En'âm 6/164). Elinde kalan tek söz "yine de gitmeyecekti"dir; bunun ne âyeti vardır ne hadisi. Üstelik senin dediğin olursa, hocaya gitmemek malı yemenin en garantili yolu olur.
4. **Dediğin kabul edilirse şu çıkar:** hakkı yiyen kimse, ilim ehline gitmeyi reddettiği anda kurtulur; mal da yanına kâr kalır. Hâlbuki şeriat, hakkını savsaklayanın hapsedilmesini helâl kılmıştır. Hapsi helâl kılan bir şeriat, hapsin isteneceği her kapıyı kapatmış olamaz.
5. **Bu, "kalbim temiz" demek değildir.** O söz kimseyi kurtarmaz: küfür olan bir işi yapan, kâfir olmayı kastetmese dahi girer. Burada söylenen "niyeti başkaydı" değil, **"yaptığı iş başkaydı"**dır. Yaptığı işin hangisi olduğu da kalbinden değil **elinden** anlaşılır: fazlasını aldı mı, almadı mı? Şer'î kapıyı çaldı mı, çalmadı mı? Kapı açılınca oraya taşındı mı, taşınmadı mı? Bunların hepsi görünür şeylerdir ve hepsi sorulabilir.

Kısaca: **bu adama "git" denmiyor; "şu dördünü yaptıysan gidebilirsin, birini bile çiğnersen sen de haramdasın" deniyor.** Kapı açılmıyor, daraltılıyor.

İtiraz — "Müslüman kardeşini mahkemeye vermek olmaz."

Bu söz hiçbir âlime nispet edilemez; halk arasında yerleşmiştir. Fakat içinde birbirine dolanmış iki ayrı iddia vardır ve ikisi ayrı ayrı karşılanmadıkça cevap eksik kalır: muhâkemenin kendisi kardeşliği bozar mı, ve şer'î kapı kapalıyken merci meselesi.

Birinci iddia — muhâkeme kardeşliği bozar mı?

Bozmaz. Sahâbe arasında nizâ vâki olmuş ve Allah Rasûlü'nün huzurunda muhâkeme olunmuşlardır; nitekim yukarıda geçen Nûr âyetinin nüzûlü, bizzat böyle bir muhâkeme talebi üzerinedir. Muhâkeme, kardeşliği bozan bir fiil değil hakkı yerine oturtan bir yoldur.

Burada denilebilir ki: "Sen tâğutun muhâkemesinden konuşuyorsun, sonra Allah Rasûlü'nün huzurundan misal getiriyorsun; bu ikisi bir değildir." **İtiraz yerindedir.** Bu delil, itirazın yalnız birinci yarısını karşılar: "kardeşlik" lafzının, muhâkemeyi kendiliğinden yasaklamadığını gösterir. Merci meselesi bununla halledilmiş olmaz; o, ikinci iddiada ele alınacaktır.

Kardeşliğin ne olduğuna gelince — bu, nassla tayin edilmiştir:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا». فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، انْصُرْهُ إِذَا كَانَ مَظْلُومًا، أَفَرَأَيْتَ إِذَا كَانَ ظَالِمًا كَيْفَ انْصُرْهُ؟ قَالَ: «تَحْجُزْهُ عَنِ الظُّلْمِ فَإِنَّ ذَلِكَ نَصْرُهُ»

"Kardeşine, zâlim de olsa mazlum da olsa yardım et." Bir adam: "Ey Allah'ın Rasûlü, mazlumsa ona yardım ederim; fakat zâlimse ona nasıl yardım edeyim?" dedi. Buyurdu ki: "Onu zulümden alıkoysun; işte bu, ona yardımdır."

Buhârî, "Mezâlim", Bâbu a'in ehâke zâlimen ev mazlûmen (Fethu'l-Bârî tertibinde nr. 2311); ziyâde kısmı Buhârî'nin "İkrâh" kitabında ve Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde vârid olmuştur. Sahih tir.

Vech-i istidlâl: kardeşliğin gereği, kardeşini zulümde bırakmak değil zulümden alıkoymaktır. Yetimin malını elinde tutan kimseyi o malla baş başa bırakmak ona yardım değildir; Nisâ 10'un tehdidiyle baş başa bırakmaktır. Şu hâlde bu itiraz kardeşliği tam ters yönde işletmektedir: nusret adına, kardeşinin ağzında ateşten bir lokma bırakmaktadır. Hakkı alıkoymak ise nassta zaten "zulüm" diye isimlendirilmiştir; kardeşlik, zulmü sürdürmenin gerekçesi yapılamaz.

İkinci iddia — merci meselesi.

Bu, "kardeşlik" lafzıyla çözülecek bir mesele değildir; risalenin tercih bölümündeki beş şartla çözülür. Şu kadarı burada söylenir: hakkın istirdâdında kullanılan yol ile hükmün alındığı kaynak birbirinden ayırdır. İbnü'l-Kayyim, kazâ yollarını incelediği eserinin başında şöyle der:

«وَأَفَرَطُ طَائِفَةٍ أُخْرَى قَابَلَتْ هَذِهِ الطَّائِفَةَ فَسَوَّغَتْ مِنْ ذَلِكَ مَا يُنَافِي حُكْمَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَكَلَّمَا الطَّائِفَتَيْنِ أُتِيَتْ مِنْ تَقْصِيرِهَا فِي مَعْرِفَةِ مَا بَعَثَ اللَّهُ بِهِ رَسُولَهُ وَأَنْزَلَ بِهِ كِتَابَهُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ أَرْسَلَ رَسُولَهُ وَأَنْزَلَ كُتُبَهُ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ... فَأَيُّ طَرِيقٍ اسْتُخْرِجَ بِهَا الْعَدْلُ وَالْقِسْطُ فَهِيَ مِنَ الدِّينِ وَلَيْسَتْ مُحَالِفَةً لَهُ»

"Bir başka tâife de bunların karşısında ifrata düşüp Allah'ın ve Rasûlü'nün hükmüne aykırı olan şeyleri hoş gördü. Her iki tâife de, Allah'ın Rasûlü'nü kendisiyle gönderdiği ve Kitabını kendisiyle indirdiği şeyi bilmekteki kusurları sebebiyle bu hâle düşmüştür. Zira Allah Teâlâ, insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye peygamberlerini göndermiş ve kitaplarını indirmiştir... Kendisiyle adalet ve kıst çıkarılan her yol, dindendir ve ona muhalif değildir."

İbnü'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye, mukaddime (matbû nüshada s. 19).

Vech-i istidlâl: İbnü'l-Kayyim burada **iki tarafı birden** zemmeder: şeriâtı dar anlayıp adaletin yollarını daraltanları, ve Allah'ın hükmüne aykırı olanı hoş görenleri. Bu risalenin durduğu yer tam ortasıdır — mutlak men de, şartsız cevâz da aynı kusurdan doğar.

Sınır — bu nakil neyi söylemez. İbnü'l-Kayyim'in sözü **yol** (tarîk) hakkındadır, **hüküm kaynağı** hakkında değil. "Adaletin görüldüğü yer dindendir" sözü, "her mahkemenin hükmü şeriattır" demek değildir; öyle anlaşılırsa, müellifin aynı cümleinin başında zemmettiği ikinci tâifeye düşülür. Buradan alınan şudur: şeriat, hakkın çıkarıldığı yolları sayılı bir kalıba hasretmemiştir. **Hüküm yine şeriattandır; değişen yalnız icrânın kapısıdır.**

İbn Teymiyye'nin Yûsuf aleyhisselâm hakkındaki tahkiki de bunu teyit eder. Orada geçtiği üzere Yûsuf aleyhisselâm, peygamberlerin sünneti üzere yürümeyen bir malî düzenin başına geçmiş ve "adaletten ve ihsandan mümkün olanı" yapmıştır; İbn Teymiyye bunu ﴿فَاتَّعُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ kapsamına sokar. Bir düzenin aygıtını kullanmak, o düzeni tasdik etmek değildir.

İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ, "Faslun fî teâruzi'l-l-hasenât ve's-seyyiât", XX/56-57.

Diğer yaygın itirazlar

"**Zaruret var deyip herkes gider.**" Bu, cevâzın kendisine değil **suistimaline** yöneltilmiş bir itirazdır ve bir **mantık boşluğu** taşır: bir ruhsatın kötüye kullanılabilir olması, ruhsatın bâtil olduğunu göstermez; aksi hâlde şeriatta hiçbir ruhsat kalmazdı. Doğru cevap kapıyı kapatmak değil şartı sıkı tutmaktır. Nitekim aşağıdaki şartlarda zaruretin **ispatı** müstakil bir şart olarak konmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM — TERCİH VE NETİCE

Deliller tartıldığında hükmün iki katmanlı olduğu görülür: aslî bir hüküm ve dar bir zaruret çerçevesi.

Umûmî hüküm

İslâm'ın hükümleriyle hükmetmeyen bir kazâ merciine muhâkeme olmak üzere başvurmak **haramdır**. Nisâ 60 bunda sarıhtır. Bu aslî hükümdür; zaruret kalktığında buna dönülür.

Bundan ayrı ve daha ağır olarak: o merciin hükmünü meşrû, dinen bağlayıcı yahut Allah'ın hükmüne denk veya üstün görmek **küfürdür**. Bu, zaruret hâlinde dahi mübah olmaz. Zaruret amelî mahzuru kaldırı; itikadî küfrü kaldırmaz.

Zaruret çerçevesi ve şartları

Şer'î hüküm mercii fiilen bulunmadığında yahut hasmın imtinâi sebebiyle kapandığında, kişinin şer'an sâbit hakkını — hususiyle emanet ve yetim malını — mevcut kazâ mercii yoluyla talep etmesi, aşağıdaki şartların hepsi birden tahakkuk ettiğinde câizdir.

Şartların hepsi birden aranır. Biri düşerse cevâz düşer ve fiil aslî hükmüne — harama — döner.

1. **Şer'î yolun kapandığı sâbit olmalıdır.** Şer'î hakeme yahut kazâyâ davet yazılı, tarihli ve şahitli olarak yapılmalı; hasmın imtinâi yahut merciin bulunmayışı kayda geçmelidir. Bu şart tâlî değildir, cevâzın **medâridir** — üzerinde döndüğü eksendir. Zira cevâz zaruretin **sübûtuna** bağlıdır; ispatı olmayan bir zaruret iddiası, zarureti gerçek kılmaz. Bir davada iddia sahibinden beyyine istenirken, bir ruhsatın dayandığı zarurettten evleviyetle istenir.
2. **Yalnız şer'an sâbit hak talep edilmelidir.** Talep, şeriatın hak saydığı miktarla sınırlı olmalıdır. Şeriatın vermediği bir şey talep edilirse mesele tecâvüz sûretine döner ve cevâz zaten mevcut değildir.

3. **Hükümden ancak şeriatın verdiği kadarı alınmalıdır.** O merci şeriatın verdiğiinden fazlasına hükmederse, fazlası **haramdır** ve alınmaz. Zaruret kendi miktarınca takdir edilir; lehe çıkan bir hüküm, hükmü veren merciin selâhiyetini de şeriata uygun kılmaz.
4. **Merciin teşrî selâhiyeti tasdik edilmemelidir.** Kalben tasdik edilmez; icâbında ve emniyet varsa dille de açıkça söylenir. Kişi bu merciye, hükmü doğru olduğu için değil, başka kapı kalmadığı için gitmektedir. Bu şart düşerse mesele tasdik sûretine döner ki hükmü yukarıda geçti.
5. **Mefsedet ile maslahat tartılmalıdır.** Başvurunun doğuracağı zarar — kişiye, ailesine, üzerinde bulunduğu emanete yahut umûmî olarak müslümanlara — elde edilecek haktan büyükse başvurulmaz. Daha büyük bir zarar doğuran şey zaruret değildir; zaruret, zararı gidermek içindir.

Tağayyuru'l-fetvâ kaydı

Bu hüküm hâlin değişmesiyle değişir. Şer'î kazâ kurulur yahut hasım hakeme yanaşırsa cevâz düşer ve dava oraya taşınır; çünkü zaruret kalkmıştır. Aynı şekilde belde değiştiğinde, merciin vasfı değiştiğinde yahut hasımın tutumu değiştiğinde hüküm yeniden tartılır. Fetvâ; zamanın, mekânın, hâlin ve niyetin değişmesiyle değişir.

Sûretlerin ayrı ayrı hükmü

Sûret	Hüküm
Tasdik sûreti — merciin teşriini meşrû yahut üstün görmek	Küfür. Zaruret hâlinde dahi mübah olmaz.
Tercih sûreti — şer'î merci açıkken ötekini seçmek	Haram (Nisâ 60'ın sarîh konusu).
Tecâvüz sûreti — şeriatın vermediğini talep etmek	Haram; bu yolla alınan mal da haramdır.
İlzâm sûreti — şer'î kazâ mevcut, hasım yanaşmıyor	Dava şer'î kazâyâ taşınır; hasımın rızâsı aranmaz.
İstirdâd sûreti — şer'î yol fiilen kapalı, beş şart tam	Câiz; zaruret miktarınca.
İstirdâd sûreti — şartlardan biri düşmüş	Haram; aslî hükme döner.

HÂTİME

Hükümlerin özeti

1. Bir merciin hükmünü Allah'ın hükmüne denk yahut üstün görmek küfürdür; hiçbir zaruret bunu mübah kılmaz.
2. İslâm'ın hükümleriyle hükmetmeyen bir merciye muhâkeme olmak üzere başvurmak aslen haramdır.
3. Şer'î merci mevcut ve erişilebilirken ötekini seçmek haramdır.

4. Şer'i kazâ mevcut olup hasım yanaşmıyorsa dava oraya taşınır; kazâ ilzâm ettiği için hasmın rızâsı aranmaz.
5. Şer'i yol fiilen kapalıysa, şer'an sâbit hakkı — hususiyle emaneti ve yetim malını — mevcut kazâ mercii yoluyla talep etmek, beş şartın hepsi birden tahakkuk ettiğinde câizdir.
6. Şartlardan biri düşerse cevâz düşer; fiil aslî hükmüne döner.
7. Şeriatın verdiğiinden fazlası, lehe hüküm çıkmış olsa dahi haramdır.
8. Emanetçi, üzerindeki emanetten kendi adına vazgeçemez; bu sûrette "sabretmek" fazîlet değil terk-i vâcibtir.

Tercihin dayandığı öz: Nisâ 60 tâğutu **tercih etmeyi** zemmetmiştir; tercih imkânı bulunmayan yerde âyetin illeti yoktur. Buna mukabil emaneti iade etmek farzdır, savsaklamak zulümdür ve şeriat mazluma cebir talep etme hakkını vermiştir. Vâcibin yegâne yolu vâciptir; yapılabilen olan, yapılamayan sebebiyle düşmez.

Amelî tavsiye

Bu meselede amelin sırası şudur:

1. Şer'i hakem yolu fiilen denenir: iki tarafın da kontrol etmediği, ilim ve emanet ehli kimselerden bir hakem heyeti teklif edilir. Bu, bir usûl merhalesi değil, cevâzın şartıdır.
2. Teklif yazılı, tarihli ve şahitli yapılır; cevap için makul bir süre belirtilir.
3. Bütün delil ve kayıtlar kırpılmaksızın, eksiksiz olarak heyete teslim edilmeye hazır tutulur. Delilin bir kısmını gösterip bir kısmını saklamak, hakkı olan tarafı dahi şüphe altına sokar; iddia sahibi beyyine ile mükelleftir ve beyyine tam kayıtlı olur.
4. Hasım imtinâ ederse, imtinâ kayda geçirilir. İmtinâ kayda geçmedikçe zaruret sâbit olmaz.
5. Şartların hepsi tahakkuk etmişse başvuru câizdir. Alınan hüküm şeriatın verdiği miktarla sınırlanır; fazlası bırakılır.

İhtilâf edebi

Bu meselede mutlak men görüşünü tutan kimse, şeriatın hâkimiyetini koruma gayretiyle bunu söylemektedir ve bu gayret makbuldür. Bu risalede o görüş reddedilirken sahipleri cehâletle yahut hafiflikle itham edilmemektedir; hata eden müctehid ma'zurdur ve niyeti hâlis olanın ecri bâkîdir.

Bununla beraber edeb, hükmü gevşetmenin bahanesi yapılmaz. O görüşün usûl hatası adı konarak söylenmelidir: umûmî bir lafız, kendi içinde taşıdığı kayıt (يُرِيدُونَ) ve nüzûl karînesi görmezden gelinerek işletilmiş; onunla teâruz eden nasslar cem' edilmemiş; sedd-i zerâi' ise tek taraflı çalıştırılmıştır. Bu cehâlet değildir, fakat usûlü yanlış işletmektir. Neticesi ağırdır: hakkı alıkoyana emniyet, hak sahibine kapalı bir kapı.

"Sen o âlimden daha mı iyi biliyorsun?" Bu soru bu meselede de sorulur ve açık bırakılırsa her zayıf görüş bir isme sığınarak korunur. Cevap açıktır: itibar şahsa değil, **delile ve usûledir**. Kimse bir âlimden daha iyi bildiğini iddia etmemektedir; söylenen şudur ki bu meselede deliller şu yöndedir ve mukabil görüşün dayandığı usûl burada işlememektedir. Âlimin kadri mahfuzdur; fakat kadri, delilin yerine geçmez.

Son bir kayıt. Bu risale fiillerin hükmünü tayin eder. Muayyen bir şahsın hırsız, hâin yahut zâlim olduğuna hükmetmek kazânın işidir ve beyyine ile olur. Delil elde iken dahi hükmü vermek hak

sahibine değil hâkime aittir; hasım hakkında nifak yahut küfür isnadında bulunmak ise bambaşka bir bâbdır ve bu risalenin konusu değildir. Hak talebini bu tür isnadlarla karıştırmak, haklı bir davayı düşüren en yaygın hatadır: ispatlanamayan bir madde, ispatlanan maddeleri de beraberinde götürür.

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Doğru olan Allah'tandır; hata bizden ve şeytandandır. Allah'tan ilim, insâf ve hakka tâbi olmayı dileriz. Allah'ım! Bize hakkı hak olarak göster ve ona uymayı nasip et; bâtılı bâtıl olarak göster ve ondan sakınmayı nasip et.

TERİM SÖZLÜĞÜ

Metinde geçen ve günlük dilde yaygın olmayan kelimeler alfabetik sırayla verilmiştir. Köşeli parantez, terimin ait olduğu ilim dalını gösterir.

âsâr الآثار — Sahâbe ve tâbiine nispet edilen sözler ve uygulamalar. [hadis]

aqvâlû'l-ulemâ أقوال العلماء — Âlimlerin bir mesele hakkındaki görüşleri; risalede bunların serdedildiği bölüm. [usûl]

bâtın الباطن — İçte olan; kalpteki hâl. Zâhirin mukabili. [usûl]

beyyine البينة — İddiayı ispat eden delil; hususiyle şahit. [fıkıh]

cebir الإلزام — Bir hükmü, muhatabın rızâsına bakmaksızın uygulatma kuvveti. [fıkıh]

Cehmiyye الجهمية — İmânı yalnız kalpteki tasdikten ibaret sayan ve Allah'ın sıfatlarını nefyeden fırka. [usûl]

cem' الجمع — Aralarında çelişki vehmedilen iki nassı, ikisini de iptal etmeden birlikte işletme. [usûl]

cevâz الجواز — Bir fiile şeriatça izin verilmiş olması. [fıkıh]

emîn الأمين — Kendisine mal emanet edilen kişi; malın sahibi değil, koruyucusudur. [fıkıh]

fikdân الفقدان — Bulunmama, yokluk. Burada: şer'i hüküm merciinin hiç mevcut olmaması. [lugat]

Hâricîler الخوارج — Büyük günahla tekfir eden ve muayyen şahsa hükmü şartsız indiren fırka. [usûl]

hakem الحكم — Tarafların rızâsıyla aralarında hüküm vermek üzere seçilen kişi yahut heyet. Kazâdan farkı: rızâyâ bağlıdır, ilzâm etmez. [fıkıh]

hâtime الخاتمة — Bir eserin sonuç bölümü. [lugat]

hîle الحيلة — Şeriatın maksadını iptal etmek için fiilin sûretini değiştirme. [fıkıh]

hulâsa الخلاصة — Özet; bir bahsin neticesinin kısaca toplanması. [lugat]

hüccet-i risâliyye الحجّة الرسالية — Peygamberlerin getirdiği delilin kişiye ulaşip anlaşılır hâle gelmesi; muayyen şahsı tekfirin şartı. [usûl]

hıfzu'l-mâl حفظ المال — Malın korunması; şeriatın gözettiği beş temel maksattan biri. [usûl]

ihtiyâr الاختيار — Seçme, tercih etme; iki imkân arasından birini seçmek. [usûl]

ikrâh الإكراه — Zorlama; kişiyi iradesi dışında bir söz yahut fiile mecbur bırakma. Muayyen şahsa hükmü kaldıran mânilerden biridir. [fıkıh]

ilgâ الإلغاء — Bir nassı yahut kaydı geçersiz sayıp hükümsüz bırakma. [usûl]

illet العلة — Hükmün kendisine bağlandığı gerekçe. İlet bulunmazsa hüküm de bulunmaz. [usûl]

ilzâm الإلزام — Bir hükmü bağlayıcı kılma; muhatabın rızâsı olmadan uygulanabilir hâle getirme. [fıkıh]

imtinâ الامتناع — Kaçınma, yanaşmama. Burada: hasmın şer'i hakeme gitmeyi reddetmesi. [lugat]

irca' الإرجاء — Ameli imânın hakikatinden çıkarma; küfrü yalnız kalbin tekzibine yahut istihlâle bağlama. Bu görüşü tutanlara Mürcie denir. [usûl]

istihlâl الاستحلال — Haram olan bir şeyi helâl sayma. Mürcie bunu her küfür hükmü için şart koşar; ehl-i sünnet koşmaz. [usûl]

insâf الإنصاف — Muhâlif görüşü en zayıf değil en kuvvetli hâliyle sunma; ilmî tartışmanın şartı. [usûl]

istidlâl الاستدلال — Bir delilden hüküm çıkarma. [usûl]

istihdâm الاستخدام — Kullanma. Burada: bir merciin teşriini tasdik etmeksizin cebir kuvvetinden faydalanma. [fıkıh]

istirdâd الاسترداد — Alınan bir hakkı geri alma, geri isteme. [fıkıh]

- istitâat** الاستطاعة — Güç yetirme. Teklîfin sınırı: kişiden gücünün yetmediği istenmez. [usûl]
- kıst** القسط — Açıkça görünen adalet; hakkın tam olarak yerine getirilmesi. [lugat]
- küfr-i amelî** الكفر العملي — Amelle işlenen küfür; itikadî bir tekzîb bulunmasa dahi fiilin kendisinde bulunan küfür. [usûl]
- kavâid** القواعد — Külli kâideler; çok sayıda cüz'î meseleyi kapsayan genel fıkıh kâideleri. [usûl]
- kazâ** القضاء — Devlet selâhiyetiyle hüküm verme mercii; mahkeme. Hakemden farkı ilzâm etmesidir. [fıkıh]
- lâzım** اللازم — Bir görüşten zorunlu olarak doğan netice. Bir görüş, lâzımıyla da tartılır. [usûl]
- lisân-ı hâl** لسان الحال — Kişinin fiilinin söylediği; sözüyle değil hâliyle ortaya koyduğu şey. [lugat]
- mahzur** المحذور — Yasaklanmış olan; aslen men edilmiş fiil. [fıkıh]
- makâsıd** المقاصد — Şeriatın gözettiği temel maksatlar (dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması). [usûl]
- mâni'** المانع — Bir hükmün, şartları tamam olsa bile uygulanmasını engelleyen durum. [usûl]
- medâr** المدار — Üzerinde dönülen eksen; bir hükmün kendisine bağlı olduğu asıl nokta. [usûl]
- mefsedet** المفسدة — Zarar, bozgunluk; şeriatın gidermeyi gözettiği kötülük. [usûl]
- mefsedet-i mevhûme** المفسدة الموهومة — Kesin olmayan, yalnızca ihtimal derecesinde bulunan zarar. [usûl]
- muayyen** المعين — Belirli, adı konmuş tek bir şahıs. Fiile hüküm vermek ile muayyen şahsa hüküm vermek ayrı meselelerdir. [usûl]
- muânid** المعاند — Hakkı öğrendiği hâlde inatla direten kimse. Muânide mâniler işlemez. [usûl]
- muâsır** المعاصر — Çağdaş, bu devirde yaşayan. [lugat]
- muttefekun aleyh** متفق عليه — Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettiği hadis; sıhhatin en üst derecesi. [hadis]
- Mürcie** المرجئة — Ameli îmânın dışında sayan, küfrü kalbin tekzîbine yahut istihlâle hasreden fırka. [usûl]
- müeyyid** المؤيد — Destekleyici delil; tek başına hüküm bina edilmeyen, asıl delili takviye eden nakil. [usûl]
- müctehid** المجتهد — Delillerden hüküm çıkarma ehliyetine sahip âlim. [usûl]
- münâkaşa** المناقشة — Delillerin tartılması, itirazların kurulup cevaplanması bölümü. [usûl]
- nusret** النصرة — Yardım etme. Zâlîme nusret, onu zulümden alıkoymaktır. [fıkıh]
- nass** النص — Âyet yahut hadis metni; şer'î delilin ham hâli. [usûl]
- nizâ** النزاع — Anlaşmazlık, ihtilâf. [lugat]
- nüzûl sebebi** سبب النزول — Bir âyetin inmesine vesile olan hâdis; âyetin illetini anlamada karînedir. [usûl]
- ruhsat** الرخصة — Aslen yasak olan bir fiile, bir özür sebebiyle verilen izin. [fıkıh]
- sarîh** الصريح — Açık, başka manaya ihtimali bulunmayan lafız. [usûl]
- sedd-i zerâi'** سدُّ الذرائع — Kötülüğe götüren vesileleri, kendileri yasak olmasa da kapatma. [usûl]
- sıyânet** الصيانة — Koruma altına alma, muhafaza. [lugat]
- sîre** السيرة — Peygamber ﷺ'in hayatına dair rivâyetler. [hadis]
- sûret** الصورة — Bir meselenin ele alınan hâli, biçimi. Türkçedeki "resim" manasında değildir. [fıkıh]

- sübût** الثبوت — Bir şeyin sâbit olması, delille kesinleşmesi. [usûl]
- ta'likan** تعليقًا — Bir hadisi, isnâdının baş kısmını atlayarak rivâyet etme. [hadis]
- tağayyuru'l-fetvâ** تغيير الفتوى — Fetvânın zaman, mekân, hâl, örf ve niyetin değişmesiyle değişmesi. [usûl]
- tahâküm** التحاكم — Bir merciye, hüküm versin diye başvurup hükmünü bağlayıcı kabul etme. Nisâ 60'ın isimlendirdiği fiil budur. [usûl]
- tahkîku'l-menât** تحقيق المناط — Hükümün bağlandığı vasfın önümüzdeki muayyen olayda bulunup bulunmadığını tayin etme. [usûl]
- tahkîk** التحقيق — Bir meseleyi delilleriyle inceleyip aslını ortaya koyma. [usûl]
- tahkîm** التحكيم — Bir merciin hüküm verme selâhiyetini meşrû kabul edip hükmünü bağlayıcı sayma. [fıkıh]
- tahrîc** التخریج — Bir hadisin hangi kaynakta, hangi bâbda ve hangi numarada geçtiğini ve derecesini gösterme. [hadis]
- tahrîr** التحرير — Meseleyi sınırlarıyla net biçimde ortaya koyma. [usûl]
- tahsis** التخصيص — Umûmî bir lafzın kapsamını bir delille daraltma. [usûl]
- tâğut** الطاغوت — Haddi aşan; Allah'ın hükmünün dışında hüküm koyup ona itaat beklenen her merci. [usûl]
- tasdîk** التصديق — Doğrulama, meşrû kabul etme. Burada: bir merciin teşrî selâhiyetini kabul etmek. [usûl]
- tasgîr** التصغير — Bir ismi küçültme kalıbına (فُعِيل) sokma. Gayeleri arasında taklîl ve tahkîr vardır. [lugat]
- tekzîb** التكذيب — Yalanlama; haber verileni doğru saymama. [usûl]
- tarîk** الطريق — Yol; bir hakkın ortaya çıkarılmasında kullanılan vâsıta. Hüküm kaynağından ayırır. [fıkıh]
- tebe'îz** التبعية — Bir bütünü parçalayıp bir kısmını alma; nassların bir kısmını alıp bir kısmını bırakma. [usûl]
- teâruz** التعارض — İki delilin birbiriyle çelişir görünmesi. [usûl]
- teklîf** التكليف — Şeriatın kulu bir şeyle sorumlu tutması. [usûl]
- temrîz sîgası** صيغة التمریز — "Rivâyet edildi" gibi kesinlik bildirmeyen kip; râvinin hadisi kesin olarak sahih saymadığını gösterir. [hadis]
- terk-i vâcib** ترك الواجب — Yapılması farz olan bir şeyi yapmamak. [fıkıh]
- teşrî** التشريع — Kanun koyma, hüküm vazetme selâhiyeti. [usûl]
- tevessü'** التوسع — Genişletme, haddinden fazla yayma. [lugat]
- te'vîl** التأويل — Bir lafzı, görünen ilk manasından bir delille başka manaya çevirme. [usûl]
- ukûbet** العقوبة — Ceza; hususiyle hapis gibi cebrî müeyyide. [fıkıh]
- umûm** العموم — Bir lafzın, kapsamına giren bütün fertleri içine alması. [usûl]
- vech-i istidlâl** وجه الاستدلال — Bir delilin, hükme hangi yönden delâlet ettiğinin açıklanması. [usûl]
- zarûret** الضرورة — Giderilmediğinde ciddî zarara yol açan, çaresizlik derecesindeki ihtiyaç. [fıkıh]
- zâhir** الظاهر — Dışta görünen; hükümün kendisine göre verildiği taraf. Bâtının mukabili. [usûl]
- zemm** الذم — Yermek, kınama. [lugat]

Bu risalede zikredilen bütün hadisler kaynaklarından tahrîc edilmiş ve dereceleri belirtilmiştir.